

Ahlakta Perspektif Değişimi: 18. Yüzyıl Sivil Toplum Belirlenimi Emrullah Kılıç*

Öz: Ahlaki iyinin ne olduğuna ve onun nasıl bir toplumsal örgütlenme biçiminde yaşanması gerektiğine dair temellendirmeler 18. yüzyıldan itibaren dönüşüme uğramıştır. Kadim dönemde metafiziksel hakikat üzerinden önceden belirlenen tasarım ve normlarla, siyasal örgütlenme modeli ile oluşturulan ahlaki hayat, 18. yüzyıldan itibaren sivil toplum modeli ile yeniden inşa edilmiştir. Yeni durumda ahlaki iyi, öznellik ve olumsuzlukla insanın ihtiyaç, talep ve yönelimleri doğrultusunda temellendirilmiştir. Kendiliğinden oluşan seküler bir düzeni karakterize edilen söz konusu yapılanma ile toplumsal hayatın belirlenimi de el değiştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Ahlak, Sivil Toplum, Sekülerleşme

Perspective Change in Morality: The Determination of Civil Society in 18th Century

Abstract: The justifications on what ethical good is and what kind of social organizations should be experienced in ethical good have been transformed since the 18th century. The ethical life, which was created with the political organization model with predetermined designs and norms based on metaphysical truth in the ancient period, has been reconstructed with the model of civil society since the 18th century. With the new situation, the ethical good is based on subjectivity and contingency in line with human needs, demands, and orientations. The determination of social life has also changed hands with this structuring, which characterizes a secular order formed spontaneously.

Keywords: Philosophy, Morality, Civil Society, Secularization.

Giriş

Ahlaki iyinin, zorunluluklardan kaynaklı ödev ve sorumluluklar alanı olmaktan çok olumsuzlukla oluşturulan özgürlükler ve avantajlar alanı olarak

.....

* Dr., Çubuk Şehit Ömer Takdemir AİHL Fen ve Sosyal Bilimler Proje Okulu Müdürü.
Dr., Principal of Şehit Ömer Takdemir AİHL Science and Social Sciences Project High School
ekilic0676@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-0221-0944>

inşa edilen insani iyiye evrilmesinin, ahlak tarihinde iyiye dair en önemli dönüşümlerden biri olduğunu söyleyebiliriz. Herhangi bir harici otorite ve yaptırım yerine motivasyonunu bireylerin taleplerinden alarak, yine onların çıkarlarının uzlaşımı ile tezahür eden insani iyi, ahlaki amaçlar için kadim dönemden farklı olarak yeni bir *telos* seslendirir. Söz konusu *telosun* neşvü-nema bulmasında gerekli yeni *ethosun*, Antik Yunan ve Roma'dan farklı olarak 18. yüzyılda İskoç Aydınlanmacıları tarafından yeniden yorumlanan “sivil toplum” modeli olduğunu ifade edebiliriz.

Sivil toplumun ne olduğu ve kapsadığı alanlarla ilgili bir mutabakat söz konusu değildir.¹ Fakat farklı sivil toplum tanımlarının her birinin kendi ideallerindeki toplumsal modeli nitelediğini söyleyebiliriz.² Her ne kadar sivil toplum modern anlamını, aile, devlet arasında kalan ara bir aşama olarak değerlendiren Hegel'e (1770-1831) borçlu olsa da kavramın Antik Yunan'dan gelen kökleri sosyal ve politik olarak kadim bir kavram olduğunu ortaya koymaktadır. Geleneksel olarak, 18. yüzyıla kadar, Roma toplumunun medeniyet olarak dönüşümünü barındıran sivil toplum, öncesinde ise Yunan *koinonia* politiké'si olup devlet veya “politik toplum” ile eşanlamli kullanılır. Locke (1632-1704), “civil government” dan veya Rousseau (1712-1778), “état çivil” den veya Kant (1724-1804), “bürgerliche gesellschaft” dan söz ettiğinde söz konusu kavramlar yine aynı şekilde Yunan polisi gibi tamamen politik alanı kapsayan bir devlet anlamına gelir. Hal böyle olunca sivil toplum, siyasi olarak aktif vatandaşın alanıdır.

Tarihsel süreçlerde var olan sivil toplum kavramı 18. yüzyılın ikinci yarısında, sivil toplum ile devletin bilinen denklemini bozacak biçimde İskoç Aydınlanmacıları tarafından yeniden canlandırılarak devletten farklı ve kendi biçim ve ilkeleri olan bir toplum alanı olarak değiştirilmiştir.³ Bu değişimin temel dinamiklerinin Aydınlanma dönemi öncesi toplumsal düzendeki mevcut paradigmalarının çöküşünün sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim 17. yüzyıl süresince kriz olarak baş gösteren, toprağın, emeğin ve sermayenin .....

1 Mustafa Erdoğan, “Sivil Toplum: Bir Kavramın Anatomisi”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 3/10-11 (1998), 5-21.

2 Ömer Çaha, *Sivil Toplum Sivil Topluma Karşı: Sivil Toplumun Türkiye ve Dünyadaki Serüveni* (İstanbul: Mana Yayınları, 2017), 50.

3 Krishan Kumar, “Civil Society”, *The Social Science Encyclopedia*, ed. Adam Kuper, Jessica Kuper, (London: Routledge, 1996), 152-153.

ticarileşmesi, piyasa ekonomilerinin büyümesi, yeni yerlerin keşfedilmesi ve İngiliz ve Amerikan devrimleri etkisiyle gelişen olaylar mevcut sosyal düzen ve otorite modellerinin sorgulanmasına neden olmuştur. Bu çerçevede kadim dünyada sosyal düzenin matrisini oluşturan Tanrı, kral, devlet gibi kavramlar ile bunlara bağlı normlar sorgulanıp yeniden inşa edilmeye başlanmıştır. 18. yüzyıldan itibaren toplumsal düzenin varlığını açıklamak için metafizik unsurların yerine peyderpey toplumun işleyişine dönülmeye başlanmıştır. Ekonomik alanda yeni başlayan piyasa ekonomisi çerçevesinde kendi kendini düzenleyen bir alan olarak ekonominin fizyokratik doktrini, çeşitli geleneklerin keşfi ve Avrupalı olmayan topraklarda toplumsal yaşamı organize etme modelleri ve 18. yüzyılın sonlarında saatçi bir Tanrı imajı, toplumsal düzenin ve ahlakın kaynağının toplumun dışında olduğu fikrini sorgulatarak yeni rotayı karşılıklı toplumsal ilişkiler çerçevesine yönelmiştir. Yeni sosyal düzen modelleri arayışının hem mevcut entelektüel geleneklerin yeniden işlenmesini hem de yeni bir zemin arayışını da beraberinde getirdiğini söyleyebiliriz.⁴

Nitekim yeni sosyal düzen modellerine dair arayış ve değişim devlet kavramının da yeniden yorumlanmasına neden olmuştur. Yukarıda ifade edilen ve daha çok siyasal belirlemelerin ön planda olduğu toplumlarda devlet aşkın bir otorite olarak formüle edilirken, çeşitlilik içinde farklı insan tercihlerinin bir dışı vurumu sivil toplumda ise devlet işlevsel bir anlayışla ele alınmıştır.⁵ Söz konusu değişim aynı zamanda kadim toplumlarda daha çok politik etkenlere bağlı olan değişimin merkez kuvvetinin 18. yüzyıldan itibaren farklılaşmasını resmeder. Sivil toplum kavramının, hegemonik ve karşı-hegemonik söylemlerin sürekli olarak üretildiği siyasi yapılanmaların adeta panzehiri olarak insanların sıradan amaçlarına hizmet için sahneye çıktığı söylenebilir.⁶

Kimi düşünürre göre de sivil toplum kavramı esasında “liberal projenin” bir parçasını oluşturmaktadır. Bu durum geleneksel toplumlarda ahlaki niteliği belirlemede sadece iyi ve kötü şeklindeki iki karşıt ilkenin yetersizliğine işaret eder. Dolayısıyla sivil toplumun ahlaki görüşü, geleneksel normatif

.....

4 Adam B. Seligman, *The Idea of Civil Society* (New York: The Free Press, 1992), 15-16.

5 Ömer Çaha, *Sivil Toplum ve Devlet* (Ankara: Orion Kitabevi, 2016), 35-38

6 Lorenzo Fioramonti and Ekkehard Thümler, “Civil Society, Crisis, and Change: Towards a Theoretical Framework”, *Journal of Civil Society* 9/2 (2013), 225-232.

anlayışların liberal demokratik normlara göre erozyonunu içeren marjinal bir proje olarak okunabilir.⁷

Özellikle İskoç Aydınlanmacıları tarafından seküler biçimde toplumsal ve ekonomik bir yapı olarak önerilen sivil toplum, aynı zamanda ahlaki bir düzeni içerir.⁸ Söz konusu bu düzen kendiliğinden oluştuğu için kadim dünyada olduğu gibi Tanrı, akıl, gelenek, eğitim, taklit yoluyla inşa edilemez. Herhangi bir aşkın ilke varsaymayan mezkûr düzende ahlaki yargıların kaynağı ise, insanda doğal olarak olduğu kabul edilen ahlaki iyi algısına bağlanır.⁹

İyinin yeni konumu, tarihsel süreçlerden farklı olarak değişen ihtiyaçlar ve talepler doğrultusunda sivil toplumla birlikte yeni bir temellendirmeye tabi tutulmasını temsil eder. Hatırlanacağı üzere kadim dönemde bireyin ahlaki hayatının ve toplumsal tahayyülün belirleyicisi metafiziksel hakikattir. Dolayısıyla söz konusu yeni durum, birey ve toplumun nihai amaçlar doğrultusunda metafiziksel veya teolojik bir temellendirmeye siyasal belirlenimlerin etkisinde daha çok, rıza, taklit ve tekrar üzerinden meşruiyet alan kadim iyinin yerinin yerinden edilmesini seslendirir. Kısaca, sivil toplumla birlikte nasıl iyi yaşanması gerektiğine dair hususların, idea ya da önceden belirlenmiş şemalar yerine insanın ihtiyaç, talep ve yönelimleri baz alınarak gerçekleştirilecek işlevsel örgütlenmelerde arandığını söyleyebiliriz.¹⁰

1. Siyasal Tolumdan Sivil Topluma: Ahlak

İnsanların hangi amaçları seçip neyin peşinden koşmaları konusunda ahlaki hayatı yeni bir paradigma üzerine yapılandıran sivil toplumu sadece devletten ayrı bir olgu olarak değerlendirmemek gerekir. Bu nedenle sivil toplumun iktidarın denetim ve ele geçirilmesiyle ilgili “siyasi toplum”dan farklı¹¹ seküler bir toplum modeli olduğuna da işaret etmek gerekmektedir.

Sivil toplumdan farklı olarak siyasi/politik toplum, siyasal kavramının şekillendirdiği ve siyasal eylemlere kaynaklık eden, önceden kararlaştırılmış normlarla kendine özgü nihai ayrımlarla tanımlanan toplum olarak ifade

.....

7 Chris Allen, “Who needs civil society?”, *Review of African Political Economy* 24/73 (1997), 329-337.

8 Mümin Köktaş, *İskoç Aydınlanması: Bir Sivil Toplum Perspektifi* (İstanbul: İz yayıncılık, 2019), 24-26.

9 Köktaş, *İskoç Aydınlanması*, 138.

10 Charles Taylor, *Modern Toplumsal Tahayyüller*, çev. Hamide Koyukan (İstanbul: Metis, 2018), 14.

11 Mustafa Erdoğan, “Sivil Toplum”, 5-21.

edilebilir.¹² Zaten siyasal olanın, bir uzlaşından ziyade gruplaşmalara dayalı birlikleri temsil ettiğini söyleyebiliriz.¹³ Siyasal olan, bir topluluğun “ortak iyi”sini veya “ideal düzeni”ni ilgilendiren tüm faaliyetleri kapsar.¹⁴ Bu görüşe göre ahlaki durumun belirgin özelliğinin, kişinin tek bir hedefe yönelik amaçlardan, iyi sonuçlardan ve erdemli davranışların rotasından önceden haberdar olup onların izini sürmek zorunda olması olduğunu ifade edebiliriz. Söz gelimi Yunan düşüncesinde akılla ilgili amaçlar kategorisi çerçevesinde ve nesnel sonuçlar elde etmek için belirli yargı ve fiillerin akli olarak genel ahlaki işlev içinde düzenlenmesi söz konusu durumun uzanımı olarak okunabilir. Yunan siyasi topluluğunun şehir devleti şeklindeki karakteri çerçevesinde oluşturulmak istenen makul topluluk ve düzen fikri ile siyasi istikrar amaçlanır. Fakat mezkûr siyasi yapılanma Romalılarda farklı bir şekilde tezahür eder. Toplumsal anlamda düzen ve dengeli yönetim, Antik Yunan aklının aksine Romalı akılda, şeyleri birbirleriyle uyumlu olmaya ve birlikte çalışmaya iterek, onları bir arada tutan kozmik güç olurken, hukuk bu gücün somut tezahürü olarak karşımıza çıkar. Fakat birbirinden farklı da olsa bu Yunan ve Roma'nın siyasal düzen fikri çerçevesinde oluşan ahlaki yapılanmadan farklı olarak gelişen İngiliz/İskoç geleneği ise kendiliğinden, doğal ve içgüdüselidir. Sempatik öykünmenin ahlakın ana kaynağı olarak görüldüğü bu toplumlarda davranışları rasyonelleştirme, onaylanmış talepler doğrultusunda neşvünema bulur.¹⁵

Nitekim Carl Schmitt'e (1888 – 1985) göre sivil (liberal) toplumlarda etik coşku ile ekonomik nesnellik yeni bir veçhe kazanmakta, insanların daha önce kendilerini tanımladıkları “siyasal” kimlikler geçerliliğini yitirmektedir. Siyasal yaşam geçerliliğini sivil toplumda ahlak, hukuk ve ekonominin norm ve düzenlerine devretmektedir. Söz konusu devrin tezahürü olarak siyasal bir nitelik taşıyan kavga kavramı, liberal ekonomi tarafından rekabete, liberalizmin manevi tarafında ise insanlığa dair bir tasavvurun tartışmasına dönüşmektedir.¹⁶ Böylece “siyasal” kavramının geçerliliği yerini ekonominin norm ve düzenlemelerine, dolayısıyla ahlak başta olmak üzere

.....

12 Carl Schmitt, *Siyasal Kavramı*, çev. Ece Göztepe (İstanbul: Metis, 2014), 57.

13 Schmitt, *Siyasal Kavramı*, 68.

14 Ali Yaşar Sarıbay & Süleyman Seyfi Öğün, *Politikbilim* (İstanbul: Alfa, 1999), 22.

15 John Dewey, *Eğitimde Ahlak İlkeleri*, çev. Süleyman Aydın (Ankara: Fol Yayınları, 2020), 43-53.

16 Schmitt, *Siyasal Kavramı*, 101-102.

yeni değerlemelerden oluşan bir kimliğe bırakmaktadır.¹⁷ Nihayetinde kadim dönemin sınıfsal ayrımlar yoluyla rütbe ve statüye dayalı verili kimlikler sivil toplum modeliyle herkese açık biçimde rekabet yoluyla, bireylerin kendilerini ayırt etme ve anonim kitlelerin üzerine çıkma şansı veren yeni kimliklere dönüşmektedir.¹⁸

Hayatı yeniden organize ederek çıkarların oryantasyonuna bağlı bir yaşam modeli ortaya koyan İskoç Aydınlanmacılarına göre sivil toplum tarihin ürünüdür. Söz konusu durum insanın sadece belirli toplumsal evrelerden geçen insanlığın yetkinleşme sürecinden daha fazlasını içerir ve aynı zamanda ilkelikten medeniyete geçişi temsil eder.¹⁹ Zamanın tek boyutlu olarak kavranmasının uzanımı olarak seküler bir temellendirmeye tabi tutulan bu sivil toplum Ferguson'a (1723-1816) göre "civalı toplum"dur. Önceden tayin edilen hedefler, harici normlar ve yaptırımlar ile tanzim edilen siyasal toplumun aksine sivil toplum insan gereksinimlerine göre kendiliğinden oluşur. Medeni toplum olarak da ifade edilen söz konusu yapı geleneksel yapılar gibi ahistorik ve sabit olmayıp devrimci bir ilerleme yerine evrimci bir şekilde kademeli olarak sürekli değişen ve dinamik bir süreci yansıtır. Akan bir nehre benzeyen bu yapı ile insan sahip olduğu yeteneklerini tüm potansiyellerini kullanarak genişletebilir. Henüz bir planlama ve tasarım olmadan kademeli olarak kendiliğinden ilerleyerek gelişen söz konusu süreçler, insanın sürekli artan taleplerine paralel olarak süreklilik kazanır. Dolayısıyla insanın yaptığı her yenilik, kurduğu politik veya ahlaki sistem nihai değildir.²⁰ Söz konusu durum zamanın bir uğrak olarak algılanmasıyla alakalıdır. Nitekim İskoç Aydınlanma geleneğinde zaman kavramı, ebediyet formunda ele alınmaz. Zaman tek boyutta kavranarak döneme özgü bir kavrayışla sekülerleşmeye uygun biçimde düzenlenir.²¹ Bir başka ifadeyle zamanın bu şekilde kavranması beraberinde özellikle Orta Çağ'da teolojik bir zeminde oluşan hakikat anlayışı

.....

17 Emrullah Kılıç, "Metafiziksel İyi'den Değer'e: Ahlakın Yolculuğu" (Ankara: Ankara Üniversitesi, AÜSBE, Doktora Tezi, 2020), 266.

18 Aleida Assmann, "Civilizing Societies: Recognition and Respect in a Global World", *New Literary History* 44/1, (2013), 69-91.

19 Murray G. H. Pittock, "Historiography", *The Scottish Enlightenment*, ed. Alexander Broadie (New York: Cambridge University Press, 2003), 258- 276.

20 Adam Ferguson, "Of the General Characteristics of Human Nature", *An Essay on the History of The Civil Society*, ed. Fania Oz-Salzberger, (London: Cambridge University Press, 2001), 7-16.

21 Charles Taylor, *Modern Toplumsal Tahayyüller*, 103.

yerine öznenin yönelim ve duyarlılıkları ile oluşturulan tarihsel dünyaya ait hakikat anlayışını getirdiği söylenebilir.

Nitekim David Hume (1711-1776) William Robertson (1712-1793) ve Adam Smith (1723-1790) gibi düşünürler bu süreçleri, ilkellikten medeniyete, kabalıktan zarafete doğru ilerlemenin belirli ortak aşamalarına odaklayarak insani gelişmeyi de bu sürece entegre ederek insanlığın geçmişini yeniden kurguladılar. Antropolojik model olarak kurgulanan ve etkisi günümüzde de devam eden bu yeni model ile insanlığın gelişimi iktisadi olarak ele alınmıştır. Söz konusu teorik modelin soy kütüğüne göre geçim tarzıyla alakalı olarak evrelerin farklılaşmasını içeren ve birbiriyle sıkı ilişkili olan modellerden diğerine geçiş “doğal”dır.²² Dört aşamalı gelişme teorisine göre tasarlanan söz konusu modele göre insanlık; Avcılar, Çobanlar, Tarım ve Ticaret Çağı olmak üzere insanlık dört farklı durumdan oluşur. Nitekim Adam Smith’e göre her birinde toplum medeniyete biraz daha yaklaşmıştır. İskoç Aydınlanmacılarınca geçmişin bu şekilde kurgulanmasının yeni düzenin ilk adımını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Çünkü onlara göre toplumu siyasi yapılanmadan farklı olarak ekonomik bir gelişim modeli ile okumak, onun ticari bir ortamda çıkarın itici gücüyle birlikte şahsi iyilik peşinde koşan bir topluma evrilmesine yol açabilir düşüncesidir. Böyle bir iyilik için de herkese eşit fırsatlar sağlanır. Ayrıca bu iyiliğin neşet etmesi için de siyasal toplumun karışıklık üzerinden tezahürü olan savaş ortamından ziyade barış ortamına ihtiyaç duyulur. Çünkü İskoç düşünürlerine göre sürekli barış ortamı hem ticari zeminde gerçekleşmesi gereken iyi için istenen iklimi sunar hem de savaş durumlarında kendini fazlasıyla hissettiren geleneksel devlet, aristokratlar ve kurumsal iktidarın gücü ile etkisi sivil toplum lehine kırılmış olur.²³

Mezkûr çerçeve de Aydınlanmacılarının ahlak anlayışı da bireyin toplumdaki konumu bakımından doğrudan sivil toplum ile ilişkilidir.²⁴ Sivil toplum öncelikle kademeli toplumdur. Bu durum onu kadim dünyanın hiyerarşik siyasal toplumlarından ayırır. İkinci olarak sivil toplum din veya siyasal herhangi harici bir tasarımı reddetmesi bakımından kendiliğinden oluşan düzeni

.....

22 Pierre Dardot - Christian Laval, *Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*, çev: Işık Ergüden (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012), 42-43.

23 Pittock, “Historiography”, 258-276.

24 Köktaş, *İskoç Aydınlanması*, 17-18.

temsil eder.²⁵ Bu sistemle çoğu özel çıkarlar peşinde koşan bireylerden oluşan bu topluluk bir yandan üretim ve ticaretin rolünü, diğer yandan sosyallik ile modern toplumun profilini kendiliğinden şekillendirmesine imkân sağlar.²⁶ Dolayısıyla sivil toplumda siyasi yapılar tamamen araçsal öneme sahiptir ve onlara ne kadar az ihtiyaç duyulursa o kadar iyi olduğu söylenebilir.²⁷

Belirli bir ortamın ürünü olan sivil toplum, farklılaşma, örgütlülük, otomileşme ve gönüllü beraberlik gibi karakteristik özelliklere sahiptir.²⁸ Bu nedenle kadim dünyanın benzerlikler ve taklit üzerine kurduğu ahlaki yapılanmanın aksine sivil toplum, farklılıkları öne çıkarır. Yurttaşlık erdemlerinin hâkim olduğu siyasal toplum biçimlerindeki kısıtlanmış olan potansiyelin gerçekleşmesine imkân veren sivil toplumun önemli bir vasfı da evrensel bakış açısını yansıtmasıdır.²⁹

Çalışmamızın amacı açısından özellikle dikkat çekilmesi gereken bir diğer ayrım da sivil toplumun hem kavram hem de gelenek olarak sivik erdemlerden (yurttaşlık erdemleri) farklı olmasıdır. Söz konusu durum daha önce ifade edildiği gibi kadim dönem ile modern dönem arasındaki farklı sivil toplum tanımlamasının sonucunu yansıtır. Yunan ve Roma'nın siyasi anlayışına kadar giden sivik erdem insanın yetkinleşebilmesini yalnızca siyasi telosa hamleder. Yurttaş olarak insanın ideası kamusal bir ideadır ve erdem toplumsal süreçlere aktif ve sürekli katılımı gerekli kılar. Daha çok İskoç Aydınlanması ile neşvünema bulan ve devletten ayrı kendine ait form ve ilkeleri bulunan sivil toplum geleneğinde ise ahlaki ideal, kadim dönemden farklı olarak toplumsal olmaktan ziyade özel/özel idealdir. Fakat söz konusu bu özel ideal, bireyler arası uzlaşım neticesi dolaylı olarak kamusal iyiliğin de gerçekleştirici olur. Temelinde, insan doğasında bulunduğu varsayılan ahlak duygusu ile temsil edilen sivik erdemler, sivik erdemlerin aksine din, toplum ya da aile ile olan bağlar yerine insan duygulanımları, ekonomik ilişkiler üzerinden gerçekleştirilen farklı dayanışma anlayışlarına dayalı ve siyasi egemenin

.....

25 D.J. Pietrzyk, "Civil Society - Conceptual History from Hobbes to Marx", *Marie Curie Working Papers* 1/149 (January 2001), 10-11

26 Fania Oz-Salzberger, "Civil Society in the Scottish Enlightenment", *Civil Society History and Possibilities*, eds. S. Kaviraj ve S. Khilnani (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 58-83.

27 Charles Taylor, "Modes of Civil Society", *Public Culture* 3/1 (Fall 1990): 95-118.

28 Çaha, *Sivil Toplum ve Devlet*, 66.

29 Ross Poole, *Ahlak ve Modernlik*, çev. Mehmet Küçük (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993), 39- 42.

düzenlemesinden bağımsız “rasyonel” bir temeli içerir.³⁰ Söz konusu durum Taylor’a göre 17. yüzyılda büyük ölçüde din savaşları yüzünden yoğun karmaşaya maruz kalmış Batı toplumunun doğal hukuk kuramlarından hareketle toplumsal birliği sağlamak ve nasıl yaşanması gerektiğine dair ahlaki zemini teminini yansıtır.³¹

Ahlaki kararların doğru ve yanlışlığını kadim dünyanın normatif yapıları yerine insanların karşılıklı sempati ile belirlemiş oldukları standartlara bırakan yeni durumda şüphesiz sivil toplum anlayışının yeri büyüktür. Nitekim Hume, duygular üzerinden hakikat tartışmalarını temellendirir.³² Ahlakın akıl ile temellendirilemeyeceğini ve erdemlerin nesnelere niteliklerden değil içimizdeki duygunun nesnelere olduğunu ifade eder.³³ Çünkü Hume’a göre bir fiili iyi veya kötü yapan şey akıl değil duygulardır.³⁴ Dolayısıyla ahlak, dış etkenler yerine haz ve içsel bir onama ile meşruiyet kazanır.³⁵ Böylece Hume, ahlaki failin duygusal onayı ve çıkarları doğrultusunda sivil toplum belirlenimine uygun biçimde karşılıklı rekabetle dengelenen kendiliğinden doğan düzen anlayışının lokomotifidir. Söz konusu durum kadim dönemden pek çok açıdan kopmayı temsil ederken özellikle makalemizde siyasal olarak ifade ettiğimiz nedenselliklerle önceden belirlenen ahlaki amaç ve yapıların toplumsal gücünün azalmasını yansıttığını söyleyebiliriz.

Hume gibi Adam Smith’te siyasal olanın dışında ahlaki kararlarımıza nesnel ve rasyonel bir temel bulmaya çalışır. Söz konusu anlamda tarafsız bir gözlemci (impartial spectator) teorisiyle görüşlerini temellendirir. Ahlaki kararlar kozmik bir uyum veya ilahi bir onay yerine tarafsız gözlemcinin onayını kazanma ile eşdeğer görülür.³⁶ Böylece (hayali) tarafsız gözlemci ile insanın kendisiyle yargılanacağı eylemleri için standartlar belirlenir.

Kazan-kazan mantığıyla işleyen yeni toplum modelinde özellikle Smith’le birlikte kişinin kendi öz çıkarlarını koalaması “iyi” olarak değerlendirildi-

.....

30 Erdoğan, “Sivil Toplum”, 5-21(11)

31 Taylor, *Modern Toplumsal Tahayyüller*, 13.

32 Kılıç, “Metafiziksel İyi’den Değer’e Ahlakın Yolculuğu”, 146.

33 David Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev. Ergün Baylan (Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2015), 316.

34 David Hume, *Ahlak*, çev. Nil Şimşek (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), 12.

35 David Hume, *Ahlak*, 21.

36 Adam Smith, *Ahlaki Duygular Kuramı*, çev. Derman Kızılay (İstanbul: Pinhan Yayınları, 2018), 169.

rilmiş,³⁷ bu çerçevede yeni telos siyaset yerine özellikle iktisat tarafından belirlenmeye başlamıştır. Kendiliğinden amaçsız olarak oluşan “piyasa” dengeleri çerçevesinde şekillenen yeni “ethos” ile güç ve zor dışlanarak, doğal ve rızaya göre işleyen ahlaken de iyi bir düzen amaçlanmıştır.³⁸ MacIntyre’a göre ise İskoç Aydınlanmacılarının kendiliğinden ve apaçık algıların varoluşunu ileri sürüp ortak duyu üzerinden ahlaki değerleri belirleme çabaları her davranışlara rasyonel bir temel bulma için yetersiz ve belirsiz olup, sadece ahlaki pozisyon için geliştirilen savunma stratejilerinden ibarettir.³⁹ MacIntyre’a göre özellikle Hume ve Smith gibi İskoç Aydınlanmacılarının evrensel insan doğası ve yeni bir model olarak sivil toplum geleneğinden hareket ettikleri varsayılsa da esasında ortaya koydukları yine belirli bir toplumsal yapıya duyulan bağlılığın ön kabulleri olan politik bir tutum ve yönetici elit tabakanın önyargıları olmaktan öte değildir.⁴⁰

MacIntyre’ın söz konusu itirazını Aristotelesçi şema karşısında daha çok modern duygucu teorilere yapılan itiraz olarak değerlendirebiliriz. Çünkü 18. yüzyıldan itibaren ahlaki alanda gelişen insani iyinin arka palında sadece elit bir grubun önyargıları ve isteklerinden ziyade politik belirlenimden oldukça farklı bir toplum modeli olduğunu söyleyebiliriz.

Nitekim Michel Foucault’da (1926-1984) politik olana karşıt olarak konumlanan sivil toplumu “tarihsel-doğal bir sabit”, “kendiliğinden bir sentez ilkesi”, “politik iktidarın daimi anakalibi” ve “tarihin motoru” olarak dört ana özellikle açıklar. Sivil toplumun “politik iktidarın anakalibi olması” özel bir önem taşımaktadır. Nasıl ki bireylerin kendiliğinden iş birliği, iş birliği pak-tının varlık nedenini ortadan kaldırdığı gibi iktidarın kendiliğinden oluşumu da zorunlu itaati gereksiz kılmaktadır. Çünkü bireylerin karşılıklı ilişkilerde, keşfettikleri yeteneklere bağlı olarak rol ve görev dağılımı yapması iktisadın da ötesinde bir iş bölümüne giden süreci oluşturmaktadır. Ayrıca sivil toplumun “tarihsel-doğal sabit” olmasının anlamı sivil toplumdan önce hiçbir şeyin olmamasıdır. Çünkü toplum olmama durumunu aramak boşunadır ve

.....

37 Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*, çev. Ayşe Yunus-Mehmet Bakırcı (İstanbul: Alan Yayınları, 2017), 26.

38 Ayşe Buğra, *İktisatçılar ve İnsanlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 101.

39 Alasdair MacIntyre - *Homerik Çağdan, Yirminci Yüzyıla Etik’in Kısa Tarihi*, çev. Hakkı Hünler - Solmaz Zelyüt Hünler, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2001), 201.

40 Alasdair MacIntyre, *Erdem Peşinde*, çev. Muttalip Özcan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001), 341.

insan doğası toplumdan ve tarihten ayrılmaz.⁴¹ Tarihin bu şekilde yorumlanması şüphesiz tesadüfi değildir. Çünkü insan doğası ve tarih, İskoç Aydınlanması düşüncesinin ana temalarını oluşturmuştur. İnsanı tarihin bir ürünü olarak gören bu düşünceye göre insanı insan yapan değişmeye ve evrilmeye açık olmasıdır. Bu nedenle diğer Avrupa ülkelerindeki düşünürlerden farklı olarak daha çok günlük yaşamın içerisinde olan İskoç Aydınlanması düşünürleri, dernekleri ve kulüpleri ile de devlet kurumlarına mesafeli durarak değişimi politik ve teolojik olanın dışında farklı yapılar üzerinden inşa etmişlerdir.⁴²

Söz konusu yapının inşa edilmesinde dikkat çekici bir motivasyon unsuruna daha işaret etmek gerekmektedir. İskoçya'nın, diğer Aydınlanmacı kültürlerin gözünde belki de tüm Avrupa'nın en kaba adamları olarak görülmesi, İskoç düşünürleri için bu anlamda da toplumdaki değişimi zorunlu kılan bir faktör olarak da okunabilir.⁴³ Daha önce de ifade edildiği gibi Ferguson'un sivil toplumu "cılalı bir toplum" olarak nitelemesi hem diğer Aydınlanmacılara verilmiş zımni bir cevap hem de tarihi olarak belirli aşamalardan geçen insan davranışlarının incelenmesini yansıtır. Söz konusu durum medeniyetin ilerlemesinin öngörülebilir tek bir projenin sonucu olmadığını da gösterir.⁴⁴ Bu sürecin sonucu olan sivil toplum, bundan böyle hem siyasi meşruiyetin kaynaklarının açıklanması hem de homo economicus için ahlaki zemin sağlamada oldukça etkin bir rolü üstlenmiştir. Mezkûr ahlaki zemin aynı zamanda modern toplumun dayanak noktası olarak nezaket, medeniyet ve zarafeti destekleyen bitişik bir söyleme dayandırılmıştır.⁴⁵ Çünkü nezaket kavramı her şeyden önce ilişkilerin eski hiyerarşik belirlenimi yerine ben ve öteki arasındaki ilişkinin yeni bir genelleşmiş inşasını gerektirir. Bu anlamda nezaket, bireyin hiyerarşik olmayan yeni bir toplumsal statüsünü simgeler. Söz konusu durum aynı zamanda birey için yeni bir değer ve davranış kodu inşa edilmesini yansıtır. Nezaket kavramının inşa ettiği yeni statü ile de birey ve toplum arasındaki boşluğun kapatılması hedeflenir.⁴⁶

.....

41 Dardot ve Laval, *Dünyanın Yeni Aklı*, 42-44.

42 Gökhan Murteza, "İskoç Aydınlanmasını Konumlandırmak", *İskoç Aydınlanması*, ed. Gökhan Murteza, (İstanbul: Pinhan Yayınları, 2020), 16-17.

43 Pittock, "Historiography", 258-276.

44 Pietrzyk, "Civil Society", 10-11.

45 Oz-Salzberger, "Civil Society", 58-83.

46 Assmann, "Civilizing Societies", 69-91.

2. Sivil Toplum, Ahlak ve Sekülerleşme

Charles Taylor'a göre de İskoç Aydınlanması ile örgütlü toplum nitelik değiştirmiştir. Örgütlü toplum bundan böyle politik veya dini bir toplumdaki ziyade sivil toplumdur. Kendi adlarına hareket eden faillerin haberi olmadan kendiliğinden gerçekleşen bir oluşuma ve düzene işaret eden bu toplum da yeni bir ahlak sistemine, Platon'un (M.Ö. 427-347) dediği gibi gerçeklikle işleyen formlar olarak değil, kendiliğinden işleyen düzen tarafından belirlenir.⁴⁷ Geçmişin holistik ve hiyerarşik yapılarının gücünün zayıflaması ve iş görme işlevinin sınırlanması karşısında, kamusal ve özel ihtiyacı dikkate alarak teorilerini ortaya koyan İskoç Aydınlanması düşünürleri bireyler arasında farklı bir bağ oluşturmaya çalışırlar. Söz konusu anlamda ahlakı bireyin toplumdaki varlığının açıklamasını veya sivil toplumun yapısını anlayarak toplumsal yaşamda hissedilen birtakım çatışmalar arasında sentez bulma arayışına girerler.⁴⁸

Herhangi bir siyasi yapı tarafından kurulmamış olan sivil toplum düzeni, siyaset dışı bir kamusal alan olarak yeni bir mekânı temsil eden bir statüye yerleşmiştir. Devletin dışında oluşan bu topluluğun diğer bir özelliği de seküler olmasıdır. Taylor, burada dinin kamusal alanın dışına çıkarılması olarak ifade edilen yaygın anlamıyla sekülerlikle ilişkili olmasıyla beraber daha farklı bir sekülerleşmeye işaret eder. Ona göre İskoç Aydınlanmasındaki sekülerleşme, toplumun zamana yerleşmesiyle alakalı olan radikal bir sekülerleşmedir. Bu yeni durum, toplumun ilahi bir temele dayandığı fikrine ters düşmekle kalmaz, aynı zamanda toplumu çağdaş olarak ortak eylemleri aşan bir şeyle meydana gelmiş olarak gören bütün savların karşısında durur. Bir başka ifadeyle her türlü metafizik düzen fikrini yadsır. Bu yadsıma sadece ilahi olarak kurulduğu düşünülen varlık zinciri'ni kapsamakla kalmayıp toplumun tarihi süreçlerden itibaren o topluma ait yasa tarafından oluşturulduğu yönündeki görüşleri de dışlar. Bu yeni görüşle, kamusal alan önceden siyasal olarak belirlenen ahlaki/metafizik kaygılarla düzenlenen alan olmaktan çıkarak orada gerçekleşen ortak eylemlerden ibaret bir alan olmaktadır. Aynı şekilde sivil toplum da orada, o zamanda oluşan birliği yansıtmaktadır. Modern öncesi sadece dindışı olmaktan ziyade değişmeye doğru yükselişi temsil eden çok

47 Taylor, *Modern Toplumsal Tahayyüller*, 82-83.

48 Köktaş, *İskoç Aydınlanması*, 32-33.

boyutlu zaman anlayışının terkedilip yerine tek boyutlu zaman anlayışının ikame edilmesiyle “ezeli-ebedi” hakikat yerine “döneme özgü” hakikatlerin cari olması da yeni toplum anlayışı ve onun uzanımı olan yeni seküler değerlerin yansımaları olarak okunabilir. Nitekim Taylor’a göre söz konusu alanın ve birlikteliğin o eylemleri aşan hiçbir niyeti ve boyutu olmaması onu radikal biçimde seküler kılar.⁴⁹ Sivil topluma geçişte toplumda bilgi, düzen ve hatta ibadetin kontrolünün el değiştirmiş olması da onu seküler yapan hususlar olarak ayrıca ifade edilebilir. Çünkü bilimsel, toplumsal ve iktisadi gelişmelerle birlikte meydana gelen değişimler ulus devletlerin çıkışına da zemin hazırlamış ve söz konusu durum özellikle Batı’da 17 ve 18. yüzyıla gelindiğinde laikleşme sürecine zemin oluşturmuştur.⁵⁰ Tüm bu hususlara ilaveten söz konusu değişim iyi hayatın, teolojik veya kutsallık formları yerine sıradan gündelik ilişkilerde insani bir boyutta aranmasına yol açarak adeta sıradan olanı kutsallaştırmıştır. Daha açık bir ifadeyle, borçluluk duygusu yerine sürekli yönelimleri doğrultusunda talepkâr ve alacaklı gibi davranan bireylerle ortak kanılar ve mutabakatlar üzerine oluşan yeni toplumun sürekli yenilenmeye ihtiyaç duyan seküler birliktelikleri temsil ettiği ifade edebiliriz.

Ahlaki hayatın geleneksel anlamda daha çok siyasal bir bakış açısıyla kosmos, polis ve ethos gibi modellemeler üzerinden yapılandırıldığını söyleyebiliriz. Fakat sabit yapılar yerine değişken bağlamlar üzerinden, insanın ihtiyaç ve yönelimleri doğrultusunda işlevsellikle oluşturulan öznel iyi’leri ifade eden ve daha çok seküler değerleri temsil eden dönüşümde⁵¹ yeni sivil toplum perspektifinin çok önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz.

Sonuç

Belirli tarihi aşamalar sonucu oluşan ve özellikle İskoç Aydınlanmacılarıyla birlikte adeta makas değişimi yapan sivil toplumun öncelikle seküler bir ahlak teorisi olduğunu söyleyebiliriz. Bilimsel gelişmelere paralel olarak insan doğasının yeni bir temellendirmeye tabi tutulmasıyla her türlü tarihsel yük ve inançtan bağımsız olarak kendiliğinden kademeli bir şekilde oluştuğu sivil toplum ve ona ait seküler düzen nihai bir son olmayıp, uğraktır. İnsan

.....

49 Taylor, *Modern Toplumsal Tahayyüller*, 97-103.

50 Sarıbay- Öğün, *Politikbilim*, 23.

51 KILIÇ, “Metafiziksel İyi’den Değer’e Ahlakın Yolculuğu”, 312.

ilişkilerinin karşılıklı mutabakat ve onay ile herhangi bir metafizik hakikate ihtiyaç duymadan şekillendirildiği yeni düzende ahlak duygusu verili bir temel olarak konumlanır. Böylece ahlaki hayat kendini Tanrının takdiri yerine insanların yönelimleri ve karşılıklı mutabakatlarına bırakan yeni bir paradigmayı temsil eder. Ahlaki yargılarda meşruluğun Tanrı-insan yerine piyasa temelli bir yaklaşımla insan-insan ilişkilerinde aranması kadim hakikat fikrini de yerinden ederek onu dünya içerisinde elde edilebilen ve zamana tabi işlevsel bir unsura dönüştürmüştür. İnsanın sorumlulukları yerine çıkarları ve taleplerini önceleyen mezkûr yapılanma da ahlaki duygu teorisi ile bireylerin çıkarları toplumun çıkarlarına önceleyen öznellik ve olumsuzlukla karakterize olan bir yapı inşa edilmiştir.

Özellikle İskoç düşünürlerince toplumun kadim siyasi yapılanmadan farklı olarak ekonomik bir gelişim modeli ile okunup ahlaki hayatında bu çerçevede düzenlenmesi hem toplumun sekülerleşmesine yol açmış hem de iyi başta olmak üzere ahlaki yargıların tanımının köklü biçimde değiştirmiştir.

Kaynakça

- Allen, Chris. "Who needs civil society?". *Review of African Political Economy* 24/73 (1997), 329-337.
- Assmann, Aleida. "Civilizing Societies: Recognition and Respect in a Global World". *New Literary History* 44/1 (Winter 2013), 69-91.
- Buğra, Ayşe. *İktisatçılar ve İnsanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 10. Basım, 2015.
- Çaha, Ömer. *Sivil Toplum ve Devlet*. Ankara: Orion Kitabevi, 6. Basım, 2016.
- Çaha, Ömer. *Sivil Toplum Sivil Toluma Karşı: Sivil Toplumun Türkiye ve Dünyadaki Serüveni*. İstanbul: Mana Yayınları, 2017.
- Dardot, Pierre - Laval, Christian. *Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Dewey, John. *Eğitimde Ahlak İlkeleri*. çev. Süleyman Aydın Ankara: Fol Yayınları, 2020.
- Erdoğan, Mustafa. "Sivil Toplum: Bir Kavramın Anatomisi." *Liberal Düşünce Dergisi* 3/10 11, (1998), 5-21.
- Ferguson, Adam. "Of the General Characterictics of Human Nature." *An Essay on the History of The Civil Society*, eds. Fania Oz-Salzberger, London: Cambridge Universty Press, 2001.
- Fioramonti, Lorenzo - Thumler, Ekkehard. "Civil Society, Crisis, and Change: Towards a Theoretical Framework". *Journal of Civil Society* 9/2 (2013), 225-232.
- Hume, David. *Ahlak*. çev. Nil Şimşek. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.
- Hume, David. *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. çev. Ergün Baylan. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2015.
- Hutcheson, Francis. "Güzellik ve Erdem Düşüncelerimizin Esasını Araştırma." çev. Gökhan Murteza. İstanbul: Pinhan Yayınları, 2020.
- Kılıç, Emrullah. "Metafiziksel İyi'den Değer'e: Ahlakın Yolculuğu." Ankara: Ankara Üniversitesi, AÜSBE, Doktora Tezi, 2020.
- Köktaş, Mümin. *İskoç Aydınlanması: Bir Sivil Toplum Perspektifi*. İstanbul: İz yayıncılık, 2019.

- Kumar, Krishan. "Civil Society." *The Social Science Encyclopedia*, Ed. Adam Kuper, Jessica Kuper, 152-53, London: Routledge, 1996.
- MacIntyre, Alasdair. *Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla Etkik'in Kısa Tarihi*. çev. Hakkı Hünler - Solmaz Zelyüt Hünler. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2001a.
- MacIntyre, Alasdair. *Erdem Peşinde*. çev. Muttalip Özcan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.
- Murteza, Gökhan. "İskoç Aydınlanmasını Konumlandırmak." *İskoç Aydınlanması*. ed. Gökhan Murteza. İstanbul: Pinhan Yayınları, 2020.
- Oz-Salzberger, Fania. "Civil Society in the Scottish Enlightenment." *Civil Society History and Possibilities*, Ed. S. Kaviraj ve S. Khilnani. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Pietrzyk, D.I. "Civil Society- Conceptual History from Hobbes to Marx." *Marie Curie Working Papers* 1/149 (January 2001), 10- 11.
- Pittock, Murray G. H. "Historiography." *The Scottish Enlightenment*. ed. Alexander Broadie. New York: Cambridge University Press, 2003.
- Poole, Ross. *Ahlak ve Modernlik*. çev. Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993.
- Sarıbay, Ali Yaşar - Öğün, Süleyman Seyfi. *Politikbilim*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2. Basım, 1999.
- Schmitt, Carl. *Siyasal Kavramı*. çev. Ece Göztepe. İstanbul: Metis Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Seligman, Adam B. *The Idea of Civil Society*. New York: The Free Press, 1992.
- Smith, Adam. *Ulusların Zenginliği*. Cilt 1. çev. Ayşe Yunus- Mehmet Bakırcı. İstanbul: Alan Yayınları, 5. Basım, 2017.
- Smith, Adam. *Ahlaki Duygular Kuramı*. çev. Derman Kızılay. İstanbul: Pinhan Yayınları, 2018.
- Taylor, Charles. "Modes of Civil Society". *Public Culture* 3/1 (Fall 1990), 95-118.
- Taylor, Charles. *Modern Toplumsal Tahayyüller*. çev. Hamide Koyukan. İstanbul: Metis Yayınları, 2018.